

ZDRAVKO MLINAR*

O naši majhnosti in preko nje**

Teritorialna in institucionalna zaprtost družboslovnega delovanja

1. Izhodišča, narava in namen tega prispevka

Da ne bi prihajal v nasprotje s (kritičnimi) stališči, ki jih sam poudarjam v tem besedilu, sem dolžan najprej opozoriti na njegov omejen »domet« in namen. Gre bolj za kratek pregled in zapis, ki je neposreden odziv na povabilo uredništva, kot pa za podrobnejšo analizo – sicer široko nakazane – teme. Pri tem gre bolj za razkrivanje, identifikacijo problemov in trendov v našem družboslovnem delovanju na podlagi »preseka« raziskovalne prakse, v kateri sem sam udeležen, kot pa za posebej opravljeno raziskavo. Kljub temu pa želim tudi druge družboslovce opozoriti na nekatere svoje zaznave in spoznanja o novih nalogah družboslovja v spreminjajočem se teritorialno-družbenem kontekstu.

Zanimajo me navidezno paradoksalne spremembe v teritorialnih okvirih našega delovanja: po eni strani *zožitev državnih okvirov*, do katere je prišlo ob osamosvojitvi Slovenije; hkrati pa razširjanje prostora našega delovanja in povezovanje (še zlasti) v evropskem merilu. Te spremembe v družbenem kontekstu pa hkrati neposredno ali posredno v veliki meri pogojujejo tako vsebino raziskovalne dejavnosti kot tudi profesionalne aktivnosti družboslovcev nasploh.¹

Da se ne bi nekompetentno spuščal na druga strokovna področja (npr. v sociologijo znanosti ali »sociologijo sociologije«), kar se nam prav v majhnih državah večkrat dogaja, namerno upoštevam prav dvoje izhodišč, ki sta mi glede na mojo glavno sociološko zanimanje najbližji. Pri tem gre za *teritorialni vidik* in za *dolgoročne razvojne procese*.

Takšne razprave niso in ne morejo biti le nekaj enkratnega, saj gre za potrebo po kontinuiranem spremljanju zelo razvejane družboslovne dejavnosti, in se ne moremo sprijazniti s tem, da bi le po inerciji nadaljevali že obstoječo prakso. Če že ne sproti, pa se je vsaj občasno treba dvigniti nad rutino vsakdanjega delovanja, ugotoviti potrebne popravke smeri in načrtati pot za naprej.²

* dr. Zdravko Mlinar, redni profesor na FDV.

** Revija bo v naslednjih številkah nadaljevala s prispevki v tej rubriki.

¹ To je prišlo močno do izraza tudi ob letošnjem letnem srečanju sociologov v Martuljku zlasti z vidika omejenih možnosti vsebinske diferenciacije glede na majhno število (aktivnih) članov, o čemer več še kasneje (gl. tudi Teorija in praksa, št. 9–10, 1992).

² V občasnih pregledih in ocenah stanja praviloma ostajamo le na pol poti (ne pridemo namreč do temeljitih analiz dejavnosti, ki bi jih opravili za to specializirani družboslovci). Vendarle pa sem prepričan, da so takšni (pisni) poizkusi identificiranja problemov nujni pogoj, ki mora biti izpolnjen, da bi bilo sploh smiselno sklicevati kakšne množične skupščine raziskovalcev ipd. Te se preveč hitro spolitizirajo, predvsem glede na prisotne materialne interese ali pa po naključju zaidejo v različna postranska vprašanja.

Brez takšnega odmika od posameznih drevih si ne moremo ustvariti predstave o gozdu kot celoti! Pomembno pa je, da vsakokrat znova ne začnemo od začetka. Zato bi tudi zdaj v naših razpravah kazalo upoštevati tisto, do česar smo prišli že v naših predhodnih razpravah in posvetovanjih (več o tem npr. v: Mlinar, 1988).

S tem besedilom torej želim prispevati k osveščenosti o nalogah družboslovja v času, ko se je Slovenija sicer opredelila za radikalno odpiranje v odnosu do Evrope, čeprav se ob tem zavedno ali nezavedno podaljšuje praksa, ki je temu povsem nasprotna. Poantiral bom predvsem tista vprašanja, katerih reševanje ni odvisno le od posameznika, temveč terja organizirano uvajanje sprememb na nacionalni ravni ali vsaj na ravni posameznih institucij.³

Končno pa naj ob – ponovnem – načenjanju nekaterih tem še opozorim, da lahko ob tej priložnosti preverjamo uporabno vrednost svojih teoretskih izhodišč ali pa njihov larpurlartizem. V tem imamo prednost pred naravoslovci, ki morajo v podobnih razpravah o družbenem kontekstu svojega delovanja izstopiti iz svojega predmetnega področja. Zato se ne bi kazalo zadovoljiti le z ad hoc zaznavami različnih namenov, temveč bi bilo treba tudi te razprave voditi z vidika družbene teorije. Šele potem bomo presegli stanje, ki ga je že Hubert M. Blalock (1984) kritično ocenil s tem, ko je zapisal, da imajo še danes v družbenih znanostih vse ideje »enako težo«. Najpomembnejša spoznanja so porazgubljena med najrazličnejšimi povsem obrobni opaznanji. Prav to pa je še posebej aktualno v majhnem narodu in državi, kot je Slovenija.

2. Teritorialna in institucionalna »zabubljenost« (inbreeding)

Inercija tradicionalne zaprtosti v določene teritorialne in institucionalne okvire dostikrat sploh ni prisotna v zavesti akterjev kot poseben problem. Podaljševanje določene prakse iz preteklosti se sprejema kot samoumevno. V tem smislu je mogoče razumeti paradoks, da so se npr. družboslovci v ZDA pogosto kritično odzvali na vsakršne težnje k »zabubljanju« (Hargens, Grant, 1973), čeprav gre pri njih za skoraj neprimerljivo večjo odprtost in prostorsko mobilnost kot pa v Sloveniji. Pri nas pa se to vprašanje niti s teritorialnega niti z institucionalnega vidika v glavnem ni zastavljalo (ali vsaj zaostrovalo).⁴ Prav zato pa je ta problem ravno pri nas še toliko nevarnejši, saj – kot bomo še videli – gre pri tem za številne negativne posledice.

Medtem ko so ideološko politične in administrativne omejitve v odpiranju v širši prostor v kratkem času skoraj v celoti odpadle, pa je prav zato toliko bolj pomembna inercija tradicionalne zaprtosti, ki je kot samoumevno niti danes ne zaznavamo. Šele če primerjamo naše profesionalno delovanje s tistim, ki ga lahko spremljamo v večjih državah, npr. v Nemčiji, Italiji, Veliki Britaniji in seveda še zlasti v ZDA, šele tedaj začnemo spoznavati, kaj nam vse prikriva ta samoumevnost. V sociološkem jeziku bi lahko rekli, da smo spregledali vprašanje o tem,

³ Čeprav je bilo že desetletja dosti govora o usmerjanju znanstvenoraziskovalne dejavnosti ali pa – kot v zadnjem času – vsaj o posameznih prednostnih usmeritvah (kot je npr. internacionalizacija te dejavnosti), še vse do danes nismo prišli do operacionalizacije znanstvene politike, tako da bi podrobneje razčlenili vsaj tista vprašanja, kjer je posameznik nemočen, da bi sam zase kaj dosti spremenil (vzemimo npr., ko gre za infrastrukturo mednarodnih znanstvenih oz. informacijskih omrežij, za terminološke slovarje, za specializirane prevajalce ipd.).

⁴ Medtem ko je vsaj na boljši univerzi v ZDA že a priori izključeno, da bi določen oddelek zaposlil nekoga, ki je prav tam končal svoje študije, pa je naša praksa skoraj povsem nasprotna. Vendar pa nimamo niti formalnih niti neformalnih norm, ki bi to prakso omejevale oz. preusmerjale, čeprav bi prav te zlahka uvedli.

kateri so optimalni »referenčni okviri«. Na koga se oziramo in s kom se primerjamo pri svojem delovanju? Od kod rekrutiramo sodelavce, študente? Koga seznanjamo z rezultati svojega dela? Ipd.

V večjih državah na Zahodu se univerze in njihovi posamezni oddelki nenehno primerjajo in tekmujejo med seboj. Na podlagi izbranih kazalcev celo analitično ugotavljajo npr. rang posameznih socioloških oddelkov znotraj celotnega prostora ZDA. Z vidika kakovosti in pogojev za opravljanje podiplomskega in doktorskega študija je bil npr. oddelek za sociologijo na University of North Carolina v Chapel Hillu četrti najboljši po rangu. Za Slovenijo pa je značilna *monocentrična organizacija znanosti*, ki se tipično pojavlja tedaj, ko sta družba in znanost nerazviti ali pa ko gre za zelo majhno deželo (Milič, 1989, 643). Celo v prejšnjem jugoslovanskem kontekstu druga znanstvena središča niso pomenila realne alternative (določena medrepubliška mobilnost je bila le znotraj istega etničnega področja, pa še ta je bila večinoma enosmerna, npr. iz Bosne in Hercegovine ali Črne gore v ožjo Srbijo oz. Beograd (gl. tudi Petrovič, 1990, 226). Za Slovence pa je bilo sploh značilno, da so imeli najnižji delež v medrepubliških gibanjih v državi nasploh. Vse, kar je čez Karavanke, pa že a priori izključujemo, ne da bi prav vedeli – zakaj?! V preteklosti je bila na prvem mestu ideologija (strah pred tujimi vplivi), kaj pa je danes? Inercija? Jezik? Ta vprašanja se vsaj z vidika vključevanja tujih znanstvenikov v delo pri nas v javnosti praviloma niti ne postavljajo. Značilen pa je zapis enega od slavistov, da se je *zgrozil* ob misli naših sociologov, da bi lahko gostje iz tujine predavali tudi v tujem jeziku!

Tako kot je za Slovenijo po eni strani značilen »policentrični sistem naselitve«, pa (z izjemo Maribora in njegove univerze, ki pa ravno družboslovja še ni uveljavila) gre za monocentrično organizacijo znanstvenega in še zlasti družboslovnega delovanja, ki večinoma že a priori *izključuje tekmovanje in omejuje diferenciacijo* oz. selekcijo po kakovosti znanstvenih delavcev.

Posebnosti družboslovnih in humanističnih disciplin so tudi, da so bolj vezane na družbeni kontekst, še zlasti na nacionalne posebnosti. Nekateri so to celo toliko poudarjali, da so v okviru raziskovalne politike Slovenije opozarjali na posebno področje »*nacionalnih ved*« (Mrkun, 1980).⁵ Tako pa so seveda prišli v navzkrižje s temeljnim postulatoma znanstvenega delovanja, t.j. z univerzalno naravo znanosti. Že pred dvema desetletjema je takšno izdvajanje »*nacionalnih znanosti*« naletelo na kritičen odziv; danes ko se vključujemo v »*globalno civilizacijo*«, pa je seveda takšna delitev – kljub določenim razlikam med disciplinami – še manj sprejemljiva.⁶

Z razpadom Jugoslavije so se – po izraženih namenih sicer le začasno – še bolj zožili teritorialni okviri družboslovnega delovanja. Prenehala so delovati strokovna združenja sociologov in politologov ter vrsta drugih, ki so bila prej organizirana

⁵ Pri tem so obravnavali kot ožje jedro nacionalnih ved – deloma ali v celoti – naslednje znanstvene discipline: slovenski jezik z jezikovnimi vedami, slovensko književnost z literarnimi vedami, muzikologijo, teatrologijo, zgodovino, arheologijo, etnologijo, umetnostno zgodovino, geografijo, krasoslovje. Pri tem je bilo rečeno, da tudi ekonomija, demografija, sociologija, filozofija in marksizem obravnavajo posamezne vidike življenja in delovanja slovenskega naroda, kar naj bi bilo obravnavano kasneje. Na istem mestu je avtorica opredelila »*nacionalne vede*«, in sicer takole: »*Nacionalne vede* proučujejo stvarnost in okolje, v katerem živi in dela slovenski narod ter drugi narodi in narodnosti Jugoslavije, prav tako pa tudi spremljajo razvoj naroda, ki se je oblikoval skozi vrsto zgodovinskih obdobj . . . Raziskovanja na področju nacionalnih ved odkrivajo, kar je slovenskega in na ta način prispevajo k spoznavanju kulturne ustvarjalnosti v določenih družbeno-zgodovinskih pogojih in pogojih slovenskega umetnostnega življenja« (prav tam, 178).

⁶ Dejansko pa gre za protislovno razmerje, lahko bi rekli za enotnost nasprotij, ki se kaže v hkratni (ali pa postopno poudarjeni) težnji k univerzalizmu in »*podomačenju*« (indigenization). O tem se je razvila obsežna razprava v sociologiji, v kateri je bilo dosti enostranskosti (gl. Albrow, King, 1990). Dejansko pa tu ne gre za alternativno izključujoče se razmerje.

v jugoslovanskem merilu; prenehale so izhajati prej skupne strokovne revije (Sociologija, Komuna, ...), prekinjeno je bilo delo pri skupnih raziskovalnih projektih, ni več skupnih strokovnih posvetovanj ipd. Celo neposredne vezi s hrvaškimi sociologi so večinoma prekinjene, čeprav bi z njimi lahko še najhitreje dosegli izgubljeno »kritično maso« za delovanje na nekaterih specializiranih področjih.

Ob vsem tem je seveda temeljno vprašanje, v kolikšnem času bo lahko intenzivnejše vključevanje v širši evropski in svetovni prostor nadomestilo tako prekinjene stike.⁷ Slovenija je v teh razmerah relativno še najmanj prizadeta vsaj v tem smislu, da je v primerjavi z drugimi dosti bolj intenzivno povezana s širšim svetom.⁸ Glede na slovensko majhnost pa je seveda sedanja zožitev državnih okvirov toliko bolj omejujoča. Slovenija je sicer že sprejela načelne usmeritve in tudi nekatere konkretne ukrepe, ki spodbujajo ali celo terjajo vključevanje v širši prostor (npr. presojanje predlogov raziskovalnih nalog tudi z vključevanjem tujih ocenjevalcev, priznavanje večje »teže« objavam v tujih jezikih ipd.). Vendarle pa bom v tem prispevku opozoril predvsem na negativne posledice (večje) teritorialne ali institucionalne zaprtosti, pa bodisi da je ta posledica dediščine iz preteklosti bodisi zoženih državnih okvirov.

Da ne bi le postavljaj vprašanj, ki sem jih zastavljaj že v preteklosti, bom poizkušal s povsem konkretnimi podatki ponazoriti težo problema. Uporabil bom kar podatke o zaposlenih raziskovalnih in pedagoških delavcih na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Zbrani podatki (gl. tabelo) nam kažejo visoko stopnjo institucionalne in teritorialne zaprtosti v rekrutiranju kadrov fakultete. Med vsemi zaposlenimi z visoko izobrazbo (104) je *samo eden*, ki je diplomiral zunaj Ljubljane! Že iz tega se kaže izjemna, skoraj popolna *teritorialna zaprtost* ne le v ozkih okvirih Slovenije, temveč celo v lokalnem merilu. Tudi tisti raziskovalci in pedagogi, ki sicer niso diplomirali na FDV, torej skoraj v celoti izhajajo iz drugih fakultet *ljubljske univerze*.

Pri tem gre celo za posebnost v tem smislu, da je izvor najstarejše generacije nekoliko pestrejši kot pa mlajših, za katere se je seveda šele odprla možnost, da se rekrutirajo znotraj istega zavoda. Vendar je ta posebnost vezana le na čas konstituiranja temeljnih disciplin sedanje fakultete (postopno v okviru – Visoke šole za politične vede, kasneje Visoke šole za sociologijo, politične vede in novinarstvo ter potem še FSPN). Če izločimo rekrutiranje prve generacije in pa tistih proflov iz drugih strokovnih področij (ekonomije, filozofije, matematike, jezikoslovja idr.), ki se kot komplementarna vključujejo predvsem v izobraževalni proces, se nam pokaže, da je stopnja zaprtosti še večja. Približamo se skoraj povsem zaprtemu krogu lastne reprodukcije, s tem pa – tako ali drugače – tudi lastnega duhovnega osiromašenja.

⁷ Pri tem bo po vsej verjetnosti prej ali slej prišlo tudi do določenega oživljanja stikov na območju nekdanje Jugoslavije. Vendar pa ti ob naši večji odprtosti ne bodo imeli več tako absolutne in izključujoče narave, saj je treba računati na dolgoročno razvojno logiko družbenih sistemov in s tem na prehajanje od interakcijskih k transakcijskim sistemom.

⁸ Verjetno ni potrebno, da bi na tem mestu utemeljeval s podrobnejšimi podatki o tem, koliko sociologov, politologov, komunikologov je npr. prav iz Ljubljane opravljalo vodilne funkcije v ISA, IPSA, AIERI ipd. Pač pa naj opozorim na bolj »infrastrukturno« ozadje, kot je dostopnost do literature in do mednarodnih baz podatkov, npr. preko sistema »Dialog«, CD-ROM za Sociological Abstracts, računalniško omrežje, vzpostavljeno na pobudo Univerzitetnega inštituta informacijskih znanosti v Mariboru, redno spremljanje frankfurtskih knjižnih sejmov in »Frankfurt po Frankfurtu« itd. v primerjavi z omejitvami, s katerimi se pri tem srečujemo tudi v Sloveniji, pa je stanje v drugih republikah spet z velikimi razlikami med njimi naravnost katastrofalno.

Tabela 1: RAZISKOVALNI IN PEDAGOŠKI DELAVCI NA FDV Z VISO-KOŠOLSKO IZOBRAZBO GLEDE NA IZVOR (december, 1992)

A. po fakultetah	Absolutno	%
1. z diplomo FDV Ljubljana	65	62,5
2. z diplomo FF Ljubljana	24	23,0
3. z diplomo PF Ljubljana	5	4,8
4. z diplomo drugih fakultet v Ljubljani	9	8,6
5. z diplomo fakultete zunaj SLO (FPN Bgd)	1	0,9
Vsi	104	100,0
B. po univerzah		
1. z diplomo Univerze v Ljubljani	103	89,9
2. z diplomo drugih univerz	1	0,9
Vsi	104	100

Do sprememb prihaja šele prav v zadnjih letih⁹ z večjim vključevanjem v različne evropske in druge mednarodne programe tako raziskovanja kot strokovnega izpopolnjevanja.

Tabela 2: KJE SO DIPLOMIRALI, MAGISTRIRALI IN DOKTORIRALI NA FDV ZAPOSLENI RAZISKOVALNI IN PEDAGOŠKI DELAVCI? (stanje: december 1992)

	NA FDV	V LJUBLJ.	DRUGOD	SKUP.
DIPLOMIRALI	65	38	1	104
MAGISTRIRALI ¹⁰	41	17	8	66
DOKTORIRALI	18	16	9	43

European Science Foundation pa z vidika raziskovanja v družbenih znanostih (gl. Social Sciences..., 1991) kritično opozarja, da velika večina raziskovalcev deluje le znotraj nacionalnega konteksta in dragoceno prispeva k oblikovanju politik na nacionalni ravni. Vendar pa, da je v zadnjih dveh desetletjih prišlo do bistvenega povečanja pomena nadnacionalne razsežnosti političnega odločanja, ne da bi hkrati prišlo tudi do potrebne preusmeritve in povečanega prispevka družbenih znanosti. Tako so prišli do sklepa, da se Evropska skupnost v prihodnje ne bo mogla več zadovoljiti le z uporabo že obstoječih, nacionalno zasnovanih, usmerjenih in financiranih rezultatov.

Instrumentalno v zvezi s tem pa je European Science Foundation lansirala tudi novo aktivnost v obliki *transevropskih znanstvenih omrežij* (gl. tudi »Scientific Networks«, 1990). To je postalo osrednja ideja njenega delovanja. Hkrati pa nam tudi sociološko *simbolizira* nastop nove dobe za družbene znanosti v Evropi. »Glavna ideja je v tem, da je treba pospeševati vzajemno osveščanje in spodbujati

⁹ V okviru prejšnjega političnega sistema se je sicer že pojavila zahteva, da morajo diplomanti najprej »na prakso«, preden nadaljujejo z delom v okviru istega zavoda. Vendar ta zamisel dejansko nikoli ni povsem zažvela; ustavilo se je že pri tem, kaj predstavlja relevantno prakso in kje so sploh možnosti, da bi jo opravili ipd. Seveda pa so izhajali iz predpostavke, da bo vse to rešeno znotraj državnih meja.

¹⁰ V to kategorijo smo všteli tudi pridobljene magistrature tistih, ki so kasneje doktorirali.

mobilnost v formiranju znanstvenih skupnosti v evropskem merilu in podpirati interdisciplinarno raziskovanje« (prav tam, str. 4). Skratka, zamisli o novih teritorialnih okvirih, pa tudi že konkretne spodbude in mehanizmi so tu; to pa bo olajšalo naše preseganje slabosti, ki izhajajo iz dosedanje zaprtosti v nacionalne okvire.

Od 66 sodelavcev, ki imajo magistraturo (lahko hkrati tudi doktorat), jih je kar 58 magistriralo v Ljubljani; od 43, ki imajo doktorat, pa 34. Kot je razvidno iz tabele, gre tudi za visok institucionalni »inbreeding«, ki pa je nekaj manjši pri doktoratih kot pri magistraturah. Vendar je to povezano predvsem z večjo prisotnostjo drugih fakultet – spet – ljubljanske univerze. Gornji podatki nas le v grobem opozarjajo na »inbreeding« v našem družboslovnem delovanju. Ob tem pa bi bilo treba spremljati še vrsto drugih kazalcev, ki kažejo na stopnjo naše odprtosti/zaprtosti tako glede gibljivosti ljudi (raziskovalcev, študentov) kot glede vsebinskih in tehničnih vprašanj. Pri tem prav zadnja leta prihaja do vrste novih pobud.

O evropski prostorski mobilnosti študentov je že na voljo študija, ki so jo objavili Jerschina, Kosiarz in sodelavci (1990), ki nakazuje težnje k preseganju nacionalne zaprtosti in povečevanje deleža tujih študentov.

3. Značilne posledice delovanja v zaprtih okvirih

Potem ko sem ponazoril nekatere razsežnosti institucionalnega in teritorialnega zapiranja, naj opozorim še na značilne posledice. Kot izhodišče in skupni zorni kot gledanja na ta vprašanja pa lahko upoštevamo sociološko spoznanje, da se v majhnih in relativno zaprtih sistemih pojavlja tudi majhna možnost notranje diferenciacije; zato pa tudi manjše možnosti za konstituiranje specifičnih profesionalnih in disciplinarnih identitet po posameznih znanstvenih področjih. Funkcionalna diferenciacija prihaja v nasprotje s tradicionalno teritorialno organizacijo, ki nas kot nekaj samoumevnega – v veliki meri nezavedno – določa in omejuje.

Nizka stopnja diferenciacije profesionalnega delovanja

Absolutizacija nacionalnodržavnih okvirov, še zlasti ko gre za majhen narod, kot je slovenski, tudi na družboslovnem (znanstvenem) področju – podobno kot na vseh drugih – je pomembna oblika izključevanja zunanjega sveta. Samozadostnost pa ne more biti izhodišče za diferenciacijo in specializacijo, ki bi šele lahko zagotovila kvalificirani odziv na specifične probleme bodisi v teoriji ali praksi.

V takšnem kontekstu smo družboslovci izpostavljeni toliko bolj raznovrstnim potrebam po raziskovanju, s tem pa tudi nenehnim pobudam in pritiskom, da izstopamo iz okvirov svoje ožje profesionalne identitete (ali pa da te ne moremo niti izoblikovati). V zoženih teritorialnih okvirih je na voljo le manjši razpon specializiranih strokovnih profilov. To pa pomeni, da se morajo tisti raziskovalci, ki tu delujejo, lotevati *večje raznovrstnosti* različnih tem, ki jih predhodno niso posebej proučevali. To zmanjšuje poglobljenost in torej povečuje verjetnost, da ostajajo na površini, da začenjajo od začetka, podaljšuje se čas njihovega uvajanja in priprave (»prazni tek«), da gre za upočasnjeni odziv na probleme ipd.¹¹

¹¹ Še posebej sociologija kot »splošna in posplošujoča družbena znanost« se znajde v paradoksalnem položaju, ko naj bi bila usposobljena za vse in hkrati, a – prav s tem pogojeno – ni usposobljena za nič konkretnega.

Že začeti proces diferenciacije v jugoslovanskem merilu, vsaj z vidika diferenciacije dejavnosti v Jugoslovanskem sociološkem združenju, je bil z nastankom večjih samostojnih držav prekinjen.¹² Letošnje srečanje Slovenskega sociološkega združenja v Martuljku je še posebej jasno pokazalo določeno zadrego, če že ne krizo našega profesionalnega delovanja v zoženih državnih okvirih. Vse kaže, da v ozkem, slovenskem merilu nimamo sil, da bi zagotovili živahno, kontinuirano ter hkrati delovanje več specializiranih skupin (sekcij), ki bi – podobno kot v okviru svetovnih kongresov ISA – ob vsaki priložnosti pritegovale širok spekter različnih interesov. Ad hoc izbrane teme ne morejo zagotoviti potrebne kontinuitete profesionalnega delovanja oz. povezovanja v teku časa. Izbrana tema je vsakokrat pomembna za druge potencialne udeležence, tako da prihaja do diskontinuitete udeležbe (razen ožjega jedra). Tako si je lažje pojasniti paradoks, da imamo sicer v Sloveniji iz leta v leto več sociologov, hkrati pa se zmanjšuje udeležba v Slovenskem sociološkem društvu.

Čeprav pri vsem tem ne gre le za objektivno, kontekstualno pogojenost delovanja, je vendarle značilno, da gre za čas (mogoče celo spet za še eno – »krizo« ali »prehodno obdobje«), ko niti po starem več ne moremo niti novega še ne zmoremo!? Perspektiva je lahko le preseganje izključnosti teritorialnega in nacionalnega načela¹³ v organizaciji družboslovnega delovanja. Dejansko se vrsta elementov v tej smeri v naši vsakdanji profesionalni praksi že nakazuje, čeprav je pri tem odprtih še dosti vprašanj (npr. glede rabe slovenskega ali tujega jezika), glede katerih v javnosti še ni soglasja oz. načelne opredelitve in jih rešuje, kakor kdo ve in zna. Pri tem gre zlasti za vključevanje specialistov iz drugih držav v vse oblike našega družboslovnega delovanja (raziskovanje, izobraževanje, posvetovanja ipd.).

Nediferenciranost po pomenu spoznanj za razvoj znanosti

V ožjih in zaprtih teritorialnih okvirih gre tudi za manjše možnosti, da bi se na rezultate družboslovnega delovanja (dosežena spoznanja) diferencirano odzivali glede na njihov dejanski pomen za razvoj znanosti. V takšnem kontekstu gre torej bodisi za pomanjkanje ali za odsotnost kakršnega koli odziva ali pa za nediferenciran in neustrezen odziv na dosežene rezultate. Prvo pomeni, da – če ostajamo v takšnem okviru, kot je Slovenija – specifična družboslovna spoznanja tu ne najdejo zainteresiranih uporabnikov, hkrati pa ne pridejo do potencialnih interesentov zunaj državnih meja. S tem se sprevrže temeljna funkcija znanstvenega delovanja tako, da to postane samo sebi namen. Javna predstavitev rezultatov je kvečjemu le še nominalna, formalna potrditev opravljenega dela, s katero se

¹² Pred 20 leti sem kot predsednik Jugoslovanskega sociološkega združenja vzpostavil delovanje okrog 15 različnih sekcij, ki so začele z delom na letnem srečanju združenja v Portorožu. Pri tem gotovo ni naključje, da je prav na tem srečanju bilo aktivno vključenih več udeležencev kot na katerem koli drugem srečanju v okviru Jugoslovanskega sociološkega združenja pred ali po tem. V (pre)malo razčlenjeni vsebini vsakokratnega programa dosti potencialnih udeležencev ne najde svojega specifičnega delovnega področja, zato pa tudi ne zadostnega razloga za svojo udeležbo. Med tistimi, ki so se udeležili zadnjega srečanja, pa so še zlasti sociologi, ki delujejo na raznih strokovnih področjih, »v praksi« izržali svoje nezadovoljstvo, ker se niso mogli vključevati v abstraktne teoretske razprave na sestankih. To nas opozarja, da bi takšne razprave bolj sodile v posebno sekcijo, saj imajo tudi ekonomisti posebno – »znanstveno sekcijo«. Hkrati pa so v zadnjem času ostali – z nekaterimi izjemami – povsem ob strani specifični problemi sociološkega delovanja in profesionalne identitete ter izpopolnjevanja na vrsti delovnih področij »v praksi«. Fakulteta (FSPN) pa je izgubljala stik z diplomanti.

¹³ To se je pokazalo tudi v razpravah v okviru ISA-e, ki naj ne bi predstavljala le združenja nacionalnih organizacij, temveč naj bi zagotovila tudi ustrezne organizacijske oblike za neposredno vključevanje sociologov kot posameznikov.

morebiti zadovolji sam raziskovalec. Tako ta dejavnost postaja *sama sebi namen* in dobi naravo nekakšnega larpurlartizma.

Če pa že gre za odzivnost okolja na opravljeno dejavnost (dosežena spoznanja), da je v njej prisotnih dosti *naključnih* elementov ter predvsem različnih *neznanstvenih* meril. Kvalificirana strokovna publika bodisi sploh ni vzpostavljena ali pa ostaja ob strani, ob tem ko stopajo v ospredje merila, ki so pomembna za splošno javnost. S takšnim odzivom v »širši javnosti« pa se kaj hitro zadovoljijo tudi sami družboslovci, čeprav to pomeni pristajanje na takšna merila, kot so: »zanimivost«, »aktualnost«, »popularnost«; ali pa gre za upoštevanje trenutnih političnih potreb, komercialnih meril ipd. S tem pa tako vsebina kot tudi subjekt ocenjevanja uhajata z znanstvenega področja. Namesto kvalificiranih znanstvenikov kot ocenjevalci vstopajo novinarji, ki lahko več prispevajo k ugledu ali izgubi ugleda posameznika (seveda spet v – širši) javnosti kot pa strokovna recenzija, s katero je seznanjen le ozek krog ljudi.

Glede teh vprašanj so prav družbene znanosti še posebej »ranljive«. Fizika, metematika ali kemija, tudi če bi se k temu nagibale, nimajo dosti možnosti, da bi si svoj ugled pridobivale z dramatizacijo, popularnostjo ipd. Hkrati s tem pa imajo dosti več možnosti, da univerzalno naravo znanosti mednarodno uveljavljajo.

Izvirna spoznanja in kompilacija

Vsaj hipotetično nakazujem, da se v manjših, relativno zaprtih teritorialnih okvirih tudi manj razločuje med tistimi rezultati družboslovnega delovanja, ki pomenijo povsem nova, izvirna spoznanja na eni strani, in tistimi, pri katerih gre predvsem za kompilacijo že obstoječih, zlasti pa tujih virov. Čim bolj zaprt je teritorialno družbeni sistem, tem bolj vse tisto, kar se objavlja, dobiva *videz izvirnosti*. Ta videz se celo izrecno poudarja, npr. kot pohvala, da neko delo »prvič pri nas« obravnava določeno področje ali tematiko. V takem kontekstu, kjer se na specifičnem področju komajda kaj dogaja, vsako delo postane prvenec in vse dobiva videz izvirnosti. Dejanska izvirnost je *izgubljena* v ekstenzivnosti različnih povzemanj drugih virov, ki so praviloma le ohlapno (če sploh) nakazani. To pomeni, da so prizadevanja tistih družboslovcev, ki težijo, da bi se dokopali do – v mednarodnem merilu – novih oz. izvirnih spoznanj, dejansko *negativno sankcionirana*. V okolju, ki ne razločuje med tistim, kar je le posredovanje (povzemanje, prevajanje), in tistim kar je rezultat lastne ustvarjalnosti (ki presega okvire ponovnega odkrivanja Amerike), izpade najbolj ustvarjalno delovanje kot najmanj produktivno.

Ravno glede na to pri nas razkrivamo še nova presenečenja: npr. to, da število letno objavljenih prispevkov družboslovca pri nas dostikrat presega število objav raziskovalcev v razvitih zahodnih državah. Razlika je pač v tem, da gre pri njih za strožje postopke v pripravah za objavo, za večkratne recenzije, za posvetovanje med kolegi, za veliko kompetitivnost in selektivnost, zato pa seveda tudi za večjo »težo« besedila, objavljenega v strokovni reviji.

V našem sedanjem sistemu ocenjevanja raziskovalcev pa se predpostavlja, da gre predvsem za diferenciacijo po kakovosti objav med revijami tako v Sloveniji kot v svetu, čeprav ta diferenciacija ostaja neugotovljiva. To pa pomeni, da *seleksijski mehanizmi ne delujejo* in da se dejansko nagrajuje *število objav*. S tem pa se sprevrže celoten sistem nagrajevanja, tako da postane kontraproduktiven.

Vprašanja, ki sem jih nakazal v prejšnjih dveh točkah, se na poseben način in še zlasti izrazito izražajo tudi v nediferenciranem sprejemanju besedil, ki so zares znanstvena, in tistih, ki jih pri nas označujemo kot »publicistiko«. Tudi v tem se izražata naša majhnost in relativna zaprtost. Drugod je ta delitev dosti strožja. V zvezi s tem je seveda sporna predvsem vloga »publicistike«. Ta namreč zasleduje nekatere drugačne, neznanstvene cilje. Usmerja se na širok krog ljudi, ki ga poizkuša pritegniti s poenostavitvami, pretiravanji, dramtizacijo, zanemarja argumentacijo, sistematičnost in logično izvedeno zgradbo oz. organiziranost besedila; lahko to prehaja z ene na drugo misel brez jasne teoretske podlage, zanemarja vprašanja glede neopredeljenih pojmov, ne omogoča dosledne identifikacije uporabljenih virov in kumulativnosti spoznanj. Pri tem gre praviloma za ad hoc odzivanje na specifičen izziv, ki je trenutno v ospredju pozornosti širše javnosti.¹⁴ Nakazane značilnosti seveda niso združljive s strogo znanstveno obravnavo in po svoje vsaj do neke mere pogojujejo razmeroma slab imidž, ki ga imajo posamezne družboslovne discipline (oz. so ga imele v preteklih desetletjih tudi v širšem evropskem merilu, gl. tudi *Social Sciences . . .*, 1991).

To vprašanje se lahko zastavlja na ravni posameznika, ki piše in objavlja različne vrste besedil, kot tudi z vidika razločevanja med dvema tipoma publikacij. Glede na že povedano, se pri nas posameznik pogosteje znajde v položaju, da mora s svojim delom izstopiti iz strogo opredeljenega znanstvenega okvira, da bi bil bolj odziven tudi na različne potrebe okolja. V tem smislu se naši družboslovci praviloma pogosteje vključujejo tudi v »publicistiko« ali pa predstavljajo nekakšno vmesno, ne povsem določljivo kategorijo. Nekateri avtorji ta dva načina nastopanja povsem zavestno ločujejo (in so različno udeleženi na eni ali drugi strani), drugi pa večinoma niti ne zmorejo tako diferencirati svojih vlog.

Podobno kot na ravni posameznika pa se problem (ne)razločevanja kaže tudi z vidika periodičnih in drugih publikacij. Tudi tu se izkaže, da smo v ozkih nacionalnodržavnih okvirih ujeti v nerazrešljivo protislovje. Če ostajamo – po vsebini, načinu obravnave, predstavitve ipd. – v strogo znanstvenih okvirih, s tem v slovenskem merilu ostanemo brez publike; če pa se hočemo približati širšemu občinstvu se moramo sprijazniti z odstopanji od znanstvenih meril. Znotraj tega okvira oz. dileme se pojavljajo naše družboslovne revije, ki so bliže eni ali drugi varianti. Tu mislim na revije, kot so Teorija in praksa, Družboslovne razprave, Anthropos, Časopis za kritiko znanosti, Urbani izziv idr. (pred časom smo imeli še Obveščanje in odločanje, pa tudi drugačen koncept Revije za razvoj).

V zvezi s tem bi sicer lahko rekli, da tudi publicistika prispeva k uveljavljanju posameznih področij znanosti ravno zaradi svoje popularizacijske funkcije. Vendar bi v tem pogledu morali vsaj vztrajati pri tem (kar si zdaj prizadeva, čeprav mogoče še ne zadosti izrazito, Teorija in praksa), da bi namreč jasno *razločevali* vsaj posamezne *rubrike znotraj revije*.

Radikalnejša razrešitev teh vprašanj pa je le vstop v svetovne znanstvene

¹⁴ V naši polpretekli dobi je vrsta sociologov in politologov kar tekmovalo v tem, kdo bo bolj slikovito označil spremembe v nekdanji Jugoslaviji; tako ni bilo govora le o krizi (politiki pa o stabilizaciji), temveč tudi o »drami socializma« ipd.

komunikacije. Šele v razširjenem teritorialnem okviru se povečuje tudi možnost za specializacijo pri tem komuniciranju.¹⁵

Z internacionalizacijo (Albrow and King, 1990; von Aleman, 1974) pa se ne odpirajo le nove možnosti komuniciranja za bolj specializirana družboslovna tematska področja; gre tudi za to, da se bo z razširitvijo referenčnih okvirov verjetno učinkoviteje uveljavljala profesionalna kultura, ki jo v veliki meri pogojujejo in sooblikujejo najuglednejši vzorniki v svetu.

(Ne)diferenciranost med družboslovci in politiki

Vsaj hipotetično lahko rečemo, da v večjih nacionalnih državah prihaja tudi do dosti izrazitejše diferenciacije in obenem do višje stopnje profesionalizacije družboslovcev in politikov. Kakšno je to razmerje, seveda ni odvisno samo od velikosti sistema, temveč – kot nam je dobro znano – tudi od prevladujoče ideologije. Glede na to smo pričakovali, da se bo z novim političnim sistemom politika prenehala neposredno vmešavati v družboslovno delovanje. Dejansko je zares prišlo do liberalizacije. Vendar se je izkazalo, da razširjenega prostora za samostojno delovanje nismo zapolnili s toliko večjo dinamiko profesionalnih dejavnosti. Pokazala se je celo močna drugačna težnja, t.j. nekakšen »odliv možganov« iz družboslovja v politiko. Po prvih izkušnjah pa sledijo tudi razočaranja, omahovanja, ostajanje v nekakšnem vmesnem prostoru ipd. Pri tem pa je nevarnost, da bi družboslovje dobilo nekakšno sekundarno vlogo, t.j. kot *rezerva* v fazi *vstopanja in izpadanja* iz politike. Medtem ko je v vrsti naravoslovnih ali tehniških znanstvenih področjih dokaj nesporno, da se s takšnim izstopom iz stroke, kasneje, po vrnitvi ne da več nadomestiti zamujeno, pa so ta vprašanja v družboslovnih okvirih dosti bolj zamegljena. Tudi tu torej nimamo čistih in diferenciranih vlog, to pa pomeni tudi nadaljnjo nevarnost, da se še vnaprej v družboslovje vnašajo različna – že nakazana – zunajznanstvena merila delovanja.

4. Sklepna misel

V tem prispevku sem poizkušal opozoriti na inercijo ujetosti našega družboslovnega delovanja v zaprte institucionalne in teritorialne okvire. Razpoložljivi podatki potrjujejo domnevo, da gre še vedno za visoko stopnjo (celo višjo, kot sem pričakoval) te zaprtosti, ki je še posebej problematična zato, ker se pojavlja kot neopazna samoumevnost. Hkrati s tem pa sem nakazal tudi negativne posledice, ki iz tega izhajajo za uveljavljanje znanstvenih meril v družboslovnem delovanju pri nas.

Oboje naj bi spodbudilo: a) osveščanje o tem, kaj je treba še natančneje proučiti, in b) ukrepanje na področju raziskovanja, izobraževanja in drugih profesionalnih dejavnosti, ko je smer delovanja nesporna.

Literatura:

Albrow, Martin and Elizabeth King (1990), *Globalization, Knowledge and Society*, London, Sage
von Aleman Heine (1974), *Les contacts internationaux des membres, des universités: quelques problèmes relatifs à l'internationalité de la science*, *Revue Internationale Des Sciences Sociales*, vol. XXVI, no. 3

¹⁵ V tem pogledu prihaja do sprememb z novo informacijsko in komunikacijsko tehnologijo, ki omogočata tudi »manjše serije« in s tem odpirata možnosti večje diverzifikacije tudi že za manjše število ljudi, npr. ko gre za »namizno založništvo« ipd.

- Becher, Tony (1989), *Academic Tribes and Territories*, Milton Keynes, Open University Press
- Crane, Diana (1972), *Invisible Colleges: The Diffusion of Knowledge in Scientific Communities*, Chicago
- European Science Foundation (1990) *Scientific Networks*, Strasbourg
- European Science Foundation – Economic and Social Research Council (1991) *Social Sciences in the Context of the European Communities*, Strasbourg–Swindon
- Hargens, Lowell, and Grant Farr (1973) *An Examination of Recent Hypotheses about Institutional Inbreeding*, *American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 6, May
- Jerschina, Jan, and Anna Kosiarsz (eds.) (1990) *Universities Today and Tomorrow*, Krakow, Jagiellonian University and One Europe Foundation Press, 1990
- Milič, Vojin (1989) *Odnosi središte–periferija kao problem u društvenim proučavanjima nauka*, *Sociologija*, Vol. XXXI, No. 4, Beograd
- Mlinar, Zdravko (1970) *Duhovna ustvarjalnost v spopadu z okviri majhnega naroda*, *Problemi*, št. 8, Ljubljana
- Mlinar, Zdravko (1987) *Kriteriji i suprotnosti u razvoju društvenih znanosti*, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 37 (3–4), 465–478
- Mlinar, Zdravko (1988) *Profesionalna kultura, družboslovno raziskovanje in družbena praksa*, *Teorija in praksa*, št. 5, Ljubljana
- Mrkun, Vida (1980) *Stanje in problemi raziskovalne dejavnosti na področju nacionalnih ved*, *Raziskovalec*, 10, 3
- Myklebust, Jan Petter, *Studying Across Borders: The Noerwegian Experiences and Model for the Future*, v: Jerschina and Kosiarsz (eds.) 1990
- Petrovič, Ruža (1990) *Etnički aspekt migracija u Jugoslaviji*, *Sociologija*, Vol. XXXII, str.3

FRANCE VREG*

»Rast« in »opuščanje« paradigem v komunikacijski znanosti

Ko ob tridesetletnici nastanka komunikacijske znanosti na Slovenskem razmišljamo o njeni paradigmatični, pojasnjevalni moči, se zdi produktivno, da tudi njeno rast in razvojne spremembe osvetlimo z vidika širših zakonitosti medsebojne odvisnosti narave, človeka, družbe, civilizacije in zgodovine. Tudi komunikacijska znanost je – kot vsaka znanost – stvaritev človeškega uma in ima svoje korenine v daljni zgodovini, hkrati pa je plod razvoja znanstvene misli in delček znanstvenega »univerzuma«. Zato moramo pri proučevanju akumulacije znanja na tem področju razkrivati kompleksen splet notranjih in zunanjih dejavnikov rasti te vede; hkrati pa se zdi smiselno njeno »rast« in »ugašanje« umestiti v širše okvire bivanja človeka v kulturah in civilizacijah.

Komunikacijska znanost je – podobno kot sociologija, politologija, filozofija in še nekatere znanosti – nastajala v slovenski (in tedanji jugoslovanski) družbi v ozračju duhovne utesenjenosti, filozofskega monizma in diamatovskega sociološkega funkcionalizma. Kriza te monistične »paradigme« – če jo smemo tako imenovati – je bila že v petdesetih letih očitna. Sociološki evolucionisti bi »ugašanje« stare in nastajanje nove demokratične paradigme utemeljevali z zakonitostmi rasti, življenja in smrti živih bitij, se pravi z nastajanjem, prevlado, krizo in »smrtjo« paradigme ter nastankom nove paradigme. Tako pojasnjevanje znanstvenih revolucij je vsekakor produktivno in nas opozarja na procese entropije, miselnega potenciala neke paradigme. Vendar bi »paradigma« o znanstvenih revolucijah sama izgubila pojasnjevalno moč, če je ne bi umestili v zgodovinske kulturne in civilizacijske okvire.

* Dr. France Vreg, zaslužni profesor ljubljanske univerze.